

LENGYEL, MAGYAR „KÉT JÓ BARÁT”.*A magyar–lengyel kapcsolatok dokumentumai, 1957–1987.***A dokumentumokat válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta:****Mitrovits Miklós****Napvilág Kiadó, 2014. 844 o.**

Az ismert polonista, Mitrovits Miklós fontos missziót teljesített, amikor vaskos kötetben adta közre az 1956 utáni időszak magyar–lengyel politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatait bemutató válogatott dokumentumokat. A kötet a Glatz Ferenc által néhány éve elindított „Magyarország a szovjet zónában és a rendszerváltásban” projekthez kapcsolódik, bár nem ebben a sorozatban jelent meg.

A Mitrovits Miklós által közölt mintegy száz dokumentum között — változó arányban — egyaránt találhatóak a politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatokat bemutató iratok, amelyek megközelítőleg fele-fele arányban származnak magyar illetve lengyel levéltárakból. Az iratok kronologikus rendben követik egymást, de ebben vannak bizonyos „lyukak”. Egy-egy év hiánya persze magyarázható azzal, hogy 1959-ben, 1970-ben, 1974–1975-ben vagy 1985-ben a két ország közötti kapcsolatrendszerben semmi érdekes nem történt.

A kötet mindenképpen hiánypótló, hiszen az 1956-os magyar forradalom és annak lengyel-országi visszhangjára vonatkozó — Tischler Jánosnak köszönhetően már 1996-ban publikált — lengyel dokumentumok, illetve az 1980–1981-es lengyel válság után kialakult magyar–lengyel viszonyt bemutató iratokon kívül nem voltak ismertek a két ország kapcsolataira vonatkozó források. Sajnálatos, hogy az 1945 és 1956 közötti időszak iratainak feltárása továbbra is várat magára. Éppen ezért nem lett volna haszontalan, ha a bevezetőben röviden olvashattunk volna az „előtörténetről”, a két ország 1956 előtti kapcsolatairól, annak esetleges sajátosságairól is.

Abban egyet érthetünk a kötet összeállítójával, hogy az 1956-os forradalom választóvonal volt a két ország kapcsolataiban, a forradalom eltiprása után a viszony egy időre hűvössé vált, Gomulka elzárkózott a Kádárral való találkozótól, a két párt között egy ideig szinte megszűnt a kapcsolat. Mitrovits ezt azzal magyarázza, hogy a lengyel vezetésnek belpolitikai okokból problémát okozott a forradalom leverésének elfogadása. (Azt azonban nem említi, hogy a második szovjet intervencióra — kénytelen-kelletlen — Gomulka is áldását adta Hruscsovnak.) Ez azonban nem jelentette azt, hogy a lengyel vezetés Adam Willman budapesti nagyköveten keresztül ne kísérelte volna élénk figyelemmel a magyarországi eseményeket, mindenekelőtt Nagy Imre sorsának alakulását.

A kötet szerkesztője szerint a magyar külügyminisztérium által kidolgozott irányelvek a két ország együttműködésére arról tanúskodnak, hogy a magyarok ott akarták folytatni, ahol 1956 októberében abbamaradt. Ez valószínűleg így is volt. Kádár János azonban rossz néven vette, hogy habár lengyel részről kezdeményezték a találkozást, azt utóbb Gomulka elutasította. Annyira ingerelte a lengyel vezetés magatartása, hogy 1957. szeptember 26-án, amikor Kínába tartva megállt Moszkvában és megbeszéléseket folytatott a szovjet vezetőkkel, hosszan beszélt a magyar–lengyel viszonyban meglévő problémákról, és panaszkodott a lengyelek magatartására. („A mostani viszony nagyon nem tetszik nekünk.”) A kétoldalú kapcsolatok problémáinak felvetésével Kádárnak valószínűleg az volt a szándéka, hogy Moszkvát egyfajta „közvetítésre” vagy „nyomásgyakorlásra” vegye rá. Erre végül nem volt szükség, mert a Nagy Októberi Forradalom 40. évfordulója alkalmából rendezett moszkvai ünnepségek alatt a magyar és a lengyel vezetőknek sikerült tisztázni a lengyel látogatás elmaradásának okát; a magyarok megértették, hogy arra a LEMP vezetői belpolitikai megfontolásokból nem vállalkozhattak.

A magyar események lengyel értékelésében 1958 tavaszára fordulat állt be, és sor kerülhetett a lengyel küldöttség magyarországi látogatására. Az 1958 májusában létrejött találkozóról három dokumentumot is közread a szerkesztő (a magyar Külügyminisztérium beszámolója mellett helyet kapott a kötetben a budapesti lengyel nagykövetség jelentése és Kádár Jánosnak az MSZMP KB Politikai Bizottsága tagjai számára adott tájékoztató is). Mitrovits a későbbiekben is tudatosan törekszik arra, hogy a felsőszintű találkozók esetében lehetőség szerint a magyar és a lengyel fél által készített emlékeztetőt is közölje. Ez különösen azért fontos, mert a lengyel feljegyzések az esetek nagy részében a magyarénál jóval részletesebben (már-már jegyzőkönyvszerűen) rögzítették a megbeszéléseken elhangzottakat. Talán színezte volna a képet, ha a kötet összeállítója esetleg lábjegyzetben utalt volna arra, hogy ezekről a megbeszélésekről a magyar és/vagy

lengyel fél milyen módon tájékoztatta a szovjet vezetést. A budapesti szovjet nagykövetek jelentéseit közreadó, 2012-ben megjelent kötetben megtalálható az a Kádár János és a budapesti szovjet nagykövet között lezajlott beszélgetésről készült feljegyzés, amely szerint a magyar párt első embere már a lengyel delegáció elutazásának napján részletesen tájékoztatta a szovjet diplomatát a tárgyalások menetéről, és értékelte annak eredményeit. A magyar párt- és kormányküldöttség 1960. márciusi lengyelországi látogatásáról Puja Frigyes külügyminiszter-helyettes és Kádár János is informálta Ty. F. Stikov nagykövetet. Míg utóbbi az eredményekről beszélt, Puja a varsói fagyos fogadtatást emelte ki.

A kötet szerkesztője szerint Kádár lengyelországi hivatalos látogatása azért húzódtott, mert Nagy Imre pere és kivégzése sokáig éreztette hatását a kétoldalú kapcsolatok minden területén. A hatvanas évek közepére azonban a nézeteltéréseknek már nyoma sem maradt, legalábbis erről tanúskodik a két vezető 1963. májusi lański nem hivatalos találkozásáról készített magyar feljegyzés. A két vezető közötti jó viszony azt is lehetővé tette Kádárnak, hogy egyfajta közvetítő szerepet vállaljon Gomułka és a szovjet vezetés között. 1963. december 20-án Gyenyiszov szovjet nagykövettel folytatott beszélgetése során Kádár pozitívan nyilatkozott a szovjet fél által kialakított tájékoztatási rendszerről. Ugyanakkor azzal a kijelentésével, hogy „ezeknek az információknak azonosaknak kell lenniük a szocialista országok valamennyi kommunista és munkáspártja számára”, Gomułka „sérelmét” kívánta a szovjet vezetés tudomására hozni, aki magyarországi látogatása alkalmával arról panaszkodott Kádárnak, hogy az SZKP KB-tól nem kap megfelelő információt fontos külpolitikai lépésekről.

Mitrovits véleménye szerint a kapcsolatok 1967-re romlottak el ismét, amit a két ország vezetésének eltérő külpolitikai koncepciójával magyaráz. Míg Kádár egyértelműen a nyugati nyitás mellett tette le a voksát, Gomułka minden külpolitikai kérdést a „németkérdés szemüvegén keresztül” vizsgált, és a szocialista tábor egységét tartotta a legfontosabbnak. A viszony akkor mérgesedett el igazán, amikor 1967. február elején a Varsói Szerződés tagállamai külügyminisztereinek varsói tanácskozását követően a magyarok visszakozni kényszerültek az NSZK-val történő diplomáciai kapcsolatfelvételtől. Az MSZMP KB nevében Komócsin Zoltán KB-titkár a LEMP KB-titkárának, Zenon Kliszónak írt levelében szövege is tette a lengyelek eljárását. (40. és 40a dokumentumok.) A véleménykülönbségek ellenére Gomułka és Józef Cyrankiewicz 1967. március eleji nem hivatalos magyarországi látogatása alkalmával a két vezető kendőzetlen őszinteséggel beszélt a vitás kérdésekről, a németkérdéssel kapcsolatos álláspontjukról. Véleményem szerint a lengyel fél által készített, az elhangzottakat szinte szó szerint rögzítő, több mint 30 nyomtatott oldal terjedelmű feljegyzés a kötet egyik legérdekesebb dokumentuma.

A politikai nézetkülönbségeket az 1968-as csehszlovákiai események eltérő értékelése még nyilvánvalóbbá tette. Változás majd csak Gomułka távozása után következett be, amikor Edward Gierek vette át a párt és az ország irányítását. Utóbbi szintén a nyugati nyitás híve volt, a külpolitikai érdekazonosság ugyanakkor nem a kapcsolatok szorosabbá tételét jelentette, mi több a kétoldalú gazdasági kapcsolatokban visszaesés következett be. Mitrovits is felhívja a figyelmet arra, hogy az 1970-es években sokkal ritkábbak a legfelső szintű találkozók, igaz ezt a lengyel vezetésnek a törekvésével magyarázza, hogy igyekeztek a kétoldalú kapcsolatok gyakorlati kérdéseit miniszterelnöki szintre helyezni. A politikai érintkezés az 1980-as lengyelországi válság, ill. a hadiállapot bevezetését követően vált ismét intenzívebbé. Jaruzelski és Kádár között szinte baráti viszony alakult ki, s ez érződik tárgyalásaik jegyzőkönyveiben is.

A két ország viszonyában előforduló problémák, nézeteltérések nem csupán a gazdaságban, hanem a kulturális kapcsolatokban is éreztették hatásukat; azok színvonala a politikai kapcsolatokhoz hasonlóan hullámzó. A dokumentumokból kitűnően e területen a lengyelek voltak érzékenyebbek. 1971-ben Kardos G. György Hová tűntek a katonák? című lengyelellesnek titulált regényének megjelenése váltotta ki a lengyelek tiltakozását, egy évvel később E. Fehér Pálnak a Kritika c. folyóiratban Nemeskürty István: Requiem egy hadseregért című könyvről írt ismertetése miatt kellett magyarázkodnia a magyar kulturális vezetésnek. E. Fehér ugyanis a 2. magyar hadsereg vereségét párhuzamba állította az 1939-ben a hitleristák ellen harcoló lengyel seregek vereségeinek okával. A „kultúrharcban” legtovább 1981-ben ment el a lengyel vezetés, amikor Spiró György Ikszek című — a Kongresszusi Királyságban játszódó, a nagy lengyel színész-rendezőről, Bogusławskiról írt — regénye kapcsán Jerzy R. Nowak az ismert történész, publicista állt a támadások élére, aki a könyvet „szélsőséges lengyelelles gúnyműnek” tartotta. Nowak Spiró könyvét a korábban bírált magyar művek sorába illesztve olyan vehemensen támadta az író, hogy azt már a budapesti lengyel nagykövetség is túlzásnak tartotta. Nowak végül mégis elérte

célját, a könyv németül nem jelenhetett meg, és Spiró nem kaphatta meg a lengyelországi ösztöndíjat. Ugyanakkor a magyar vezetés is rendkívül érzékenyen reagált Wojciech Żukrowski 1966-ban kiadott *Kötéblák* című regényére. A probléma nem csupán az volt, hogy az író a 10 évvel korábbi magyar események kapcsán a magyar vezetők szerint „kompromittáló módon” írt a delhi nagykövetség magyar diplomatáinak magatartásáról, még csak nem is az, ahogyan Kádár 1956 őszi dilemmáit boncolgatta. A magyar vezetés sokkal inkább azt kifogásolta, és amiatt tiltakozott, hogy ezt a forradalom leverésének 10. évfordulójára időzítve egy baráti országban tették úgy, hogy a kifogásolt könyvet a lengyel Nemzetvédelmi Minisztérium kiadója jelentette meg.

Az olvasó szerencséjére a kötet összeállítója nem hódol a forráskiadásban egyre divatosabbá váló sajnálatos tendenciának, miszerint elegendő, ha az iratok „beszélnek”. A kötet jól jegyeztelt, a dokumentumok végén található legenda pedig újabb információkat ad a tárgyalások körülményeiről, egy-egy felvetett kérdés további sorsáról. A kötethez névmutató is kapcsolódik, ami ilyen nagy terjedelmű köteteknél nélkülözhetetlen.

Baráth Magdolna

Ö. Kovács József

VIDÉKI MAGYARORSZÁG 1945–1970

Dokumentumok földről, hatalomról, emberi sorsokról

Balassi-Korall, Budapest, 2015. 712 o.

Három évvel a harmadik kollektivizálási hullámról szóló testes monográfiája (Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában 1945–1965. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965.* Korall, Budapest, 2012.) megjelenését követően a hazai társadalomtörténet-írás ismert képviselője részben új kötettel lépett elő. Úgy döntött, hogy a kitartó kutatómunkája során összegyűjtött forrásokból válogatást készít, mintegy kiegészítve a korábbi összefoglaló munkát. E lépése régi és legitim történetírói eljárás. Az viszont felettébb szokatlan, hogy nem szerkesztőként és a bevezető tanulmány írójaként tünteti fel magát, hanem szerzőként, mintha újabb önálló értekezéssel találkozhatna az olvasó.

A könyv bevezető tanulmánya (A kommunista diktatúra történeti forrásai és olvasatai 29–55. o.) sok fontos és előremutató megállapítást tartalmaz, amelyeket nem csupán a kollektivizálás, tágabb értelemben véve az 1945 utáni agrártörténet, hanem az államszocialista korszak egészét vizsgálóknak érdemes megszívelniük. A különböző forrástípusok megbízhatóságáról és értelmezési korlátairól, a traumatizált, elfojtott élményekről, a lokális nézőpont fontosságáról szóló érvek szerencsére egyre jobban beépülnek a honi történetírói gyakorlatba. Ö. Kovács József korábbi monográfiájának és jelen forrásgyűjteménynek legnagyobb erénye, a források hazai mezőnyben példátlanul széles körű válogatásán (19 megyei és 2 országos levéltár kollektivizálására vonatkozó iratait nézte át) túl az, hogy meggyőzően érvel a harmadik téveszesítési hullám (1959–1961) új nézőpontú megközelítése mellett. A két legfontosabb állítása közül az első az, hogy e folyamat során az erőszak, legyen az verbális vagy fizikai, jóval nagyobb szerepet játszott a parasztság termelőszövetkezetekbe kényszerítésében, mint ahogy korábban gondoltuk. Ezen túl pedig a kollektivizálás az egész társadalmat átható és átjáró folyamat volt, amely nem korlátozódott a hatalom bizonyos végrehajtó szervei és a parasztság közötti szűk interakcióra, hanem jóval szélesebb kört ölelt fel. Éppen ezért a kollektivizálás nem pusztán agrártörténeti, nem is csak gazdaság-, hanem egyház-, sőt oktatástörténeti esemény is. Éppen ezért nem csupán a szó szoros értelmében vett agitátorok, hanem a pártapparátus, az állambiztonság, a bírói és ügyészi szervek szerepét is vizsgálni kell, hogy a folyamat egészét megérthessük. Ezt a megközelítési módot nevezi Ö. Kovács József a kollektivizálás társadalmiasításának. Maga a szó kissé nyakatekert és meszterkelt, a több elemből álló körülírás szerencsésebb lenne, de a folyamat valódi jellemzőit jól fogja össze. Ezeket túl gyakran hangsúlyozza a szerző azt is, hogy nincs egyetlen történet, nagyon fontosok a helyi viszonyok, amelyek nagyon sokszor árnyalták, módosították a közkeletű felfogást.

Ha Ö. Kovács József megmaradt volna e szűkebb témánál és kötetének azt a címet adta volna, hogy *Források a harmadik kollektivizálási hullámról*, akkor a kritikai megjegyzések java részét el lehetne hagynom. Sajnos azonban nem ez történt és a rossz, a kötet anyagát eléggé hiányosan lefedő cím önmagában is számos probléma forrása. Először is az utolsó dokumentum